

УДК 316.422

DOI: 10.31732/2663-2209-2024-73-203-213

ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ СУЧАСНОЇ НАУКИ

Ольга Петрунко¹

¹Доктор психологічних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри психології, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна, e-mail: OlgaPV@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9023-5265>

THEORY AND METHODOLOGY OF MODERN SCIENCE

Olga Petrunko¹

¹Doctor of Psychological Sciences, Senior Research Fellow, Professor, Academic and Scientific Institute of Psychology, "KROK" University, Kyiv, Ukraine, e-mail: OlgaPV@krok.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9023-5265>

Анотація. У статті розглянуто особливості теоретико-методологічної організації класичної науки, її понятійний тезаурус, дослідницький інструментарій та її прогностичний потенціал в умовах сьогодення. Проаналізовано зв'язки між структурними елементами класичної науки і класичного наукового пізнання: зв'язки між теорією і методологією, методологією і методом, методом (методами) і методикою, методикою і технологією тощо. Детально проаналізовано характер цих зв'язків на ухвалених класичною наукою рівнях методології – філософському, загальнонауковому та спеціальному. Акцентовано увагу на методологічній кризі сучасної науки як способу організації пізнання у постінформаційних (мережевих) суспільствах та на необхідності її парадигмального переходу від класичної до постнекласичної методології. Показано, що одною з базових у постнекласичній методології науки є категорія «система, що саморозвивається». В цій категорії закладено розуміння квантової природи науки, згідно з яким наука (як досконала соціальна система) наразі одночасно перебуває в двох станах: «власне системи» (простий рівень) і «системи, що саморозвивається» (ідеальний рівень, якого вона прагне дістатися). При цьому віддається належне метапозиції колективного автора проекту цієї системи: когнітивна складність свідомості автора, його досвід, самоорганізація, саморозвиток є умовами, які гарантують ефективність та конкурентоздатність даної системи. З погляду постнекласичної методології, система представлених у сучасній постнекласичній науці понять, на відміну від традиційної класичної науки, є «системою, що саморозвивається». Щонайменше трьома засадовими ознаками такої системи є те, що: вона перебуває в надзвичайно цільних міждисциплінарних зв'язках з іншими системами осмислення і перетворення світу, а отже запозичує в них теорії, методології і понятійні дискурси; її становить динамічна сукупність понять, яким притаманні, з одного боку, певний рівень автономності, а з другого – рухливі й проникні кордони, і саме в динамічних умовах і на основі динамічного понятійного тезаурусу конструюються нові теорії та методології; внесок в процеси пізнання і створення нових теорій і методологій здійснюється множиною авторів, часом безіменних, і всіх їх разом можна вважати «колективним автором».

Ключові слова: теорія, методологія, метод, методика, технологія, класична та постнекласична наука, класична та постнекласична методологія.

Формул: 0; рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 10

Abstract. The article examines the peculiarities of the theoretical and methodological organization of classical science, its conceptual thesaurus, research tools and its prognostic potential in today's conditions. The connections between structural elements of classical science and classical scientific knowledge are analyzed: connections between theory and methodology, methodology and method, method (methods) and methodology, methodology and technology, etc. The nature of these connections is analyzed in detail at the levels of methodology adopted by classical science - philosophical, general scientific and special. Attention is focused on the methodological crisis of modern science as a way of organizing knowledge in post-information (network) societies and on the need for its paradigmatic transition from classical to post-non-classical methodology. It is shown that the category «self-developing system» is one of the basic ones in the post-non-classical science methodology. This category includes an understanding of the quantum nature of science, according to which science (as a perfect social system) is currently in two states at the same time: «the system itself» (the simple level) and «the self-evolving system» (the ideal level that it strives to reach). At the same time, credit is given to the metaposition of the collective author of the project of this system: the cognitive complexity of the author's consciousness, his experience, self-organization, and self-development are conditions that guarantee the effectiveness and competitiveness of this system. From the point of view of post-nonclassical methodology, the system of concepts presented in modern post-nonclassical science, in contrast to traditional classical science, is a «self-developing system». At least three basic features of such a system are that: 1) it is in extremely close interdisciplinary relations with other systems of understanding and transforming the world, and therefore borrows theories, methodologies and conceptual discourses from them; 2) it consists of a dynamic set of concepts, which are characterized, on the one hand, by a certain

level of autonomy, and on the other, by mobile and permeable borders, and it is in dynamic conditions and on the basis of a dynamic conceptual thesaurus that new theories and methodologies are constructed; 3) the contribution to the processes of knowledge and the creation of new theories and methodologies is carried out by many authors, sometimes nameless, and all of them together can be considered a «collective author».

Keywords: *theory, methodology, method, technique, technology, classical and post-non-classical science, classical and post-non-classical methodology.*

Formulas: 0; **fig.:** 0, **tab.:** 0, **bibl.:** 10

Постановка проблеми. Необхідною умовою здійснення наукового дослідження в будь-якій галузі науки, в тому числі й у психології, є розробка дослідником теоретико-методологічної основи (або теоретико-методологічних засад) запланованого дослідження. Теоретико-методологічна основа слугує стратегією наукового дослідження і засобом опису його організації і здійснення, який включає перелік основних принципів, методів та дослідницького інструментарію, які гарантують розв'язання сформульованої в межах конкретного авторського підходу дослідницької проблеми та досягнення конкретних результатів, які доводять чи спростовують висунуту наукову гіпотезу. Розробка теоретико-методологічної основи (теоретико-методологічних засад) є надзвичайно важливим і досить складним етапом дослідження, який потребує від дослідника не лише належних загальних і спеціальних знань у даній сфері науки, а й розуміння того, як визначаються теоретико-методологічні засади дослідження; що таке його науковий апарат; в яких зв'язках перебувають теорія і методологія, методологія, метод (методи) і методика; що таке дослідницький інструментарій і технології та як вони співвідносяться тощо.

У панівній нині теорії та методології науки (і наукового пізнання) накопичено чимало даних з означених вище питань. Однак, є щонайменше три причини знов і знов акцентувати увагу на розгляді цього питання. По-перше, ці дані, як правило, становлять предмет наукових дискусій переважно серед професійних і досить титулованих науковців і представлені вони в спеціальних наукових виданнях, не надто поширених серед широкого наукового загалу. По-друге, вони розроблені в кращих традиціях класичної науки і, відповідно, мають свою специфіку, а саме є досить

консервативними і бюрократизованими, обмеженими значною кількістю різноманітних нормативних документів, кваліфікаційних вимог та методичних рекомендацій, а відтак вони не передбачають творчого переосмислення з боку автора та використання інших, крім рекомендованих, форм і форматів. По-третє, в сучасних постінформаційних (мережевих, цифрових) суспільствах, в умовах неспинного зростання обсягів і темпів обігу наукових знань та докорінної зміни інструментарію і технологій наукового пізнання теорія і методологія класичної науки часом виглядають несучасними і навіть застарілими. А відтак дедалі помітнішими є намагання учених переосмислити та оцінити придатність вироблених класичною науковою способів пізнання та способів перевірки на надійність нових теорій і методологій, розроблених сучасною наукою, яка дедалі більше набуває рис науки неklasичної і навіть постнеklasичної (Плющ, 2018).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як показує огляд відомих теоретичних досліджень, присвячених розвитку і логіці науки (як сфери соціального буття і суспільно значимої суспільної діяльності) і феномену наукового пізнання (як одного з головних об'єктів та інструментів науки), одною з характерних опозиційних ознак сучасної науки і сучасного наукового пізнання є: 1) з одного боку, очевидні інтеграційні процеси, що відбуваються в науковому просторі і науковому дискурсі (причина яких – необхідність бути в постійному діалозі й соціальному обміні з іншими суб'єктами наукової і соціальної реальності); 2) з другого боку – виразна диференціація цих процесів (причина яких – стрімке зростання обсягів найрізноманітнішого знання і можливостей людства ці знання осмислювати, в різні

способи їх структурувати, відкривати при цьому нові сфери реальності, в т.ч. наукової, формулювати нові наукові концепції і теорії, започатковувати і розвивати нові дослідницькі напрямки і навіть наукові школи. Ці процеси потребують ревізії традиційних для класичної науки теорій і методологій і, відповідно, потребують формулювання нового теоретико-методологічного базису, який відповідав би вимогам наукових досліджень науки нинішнього часу (Кримський, 2002; Сурмін, 2006; Конверський, 2010; Липич & Бортнік & Волинець, 2018; Плющ, 2018).

За останні кілька десятиліть у фаховій літературі з методології науки виокремилася, виразилася і повертає дедалі більше уваги науковців та дослідників наукового пізнання проблема розмежування класичної і постнекласичної науки. У зв'язку з цим можна говорити про зміну методологічних парадигм з класичної на постнекласичну, або про методологічну кризу науки, яка природно виникла в розвинених інформаційних суспільствах через зміну виробництва й обігу наукових знань та привласнення і розподіл їх авторства (Фролов, 2011; Плющ, 2018).

Світова психологічна наука не становить виключення і також рухається в спільному з іншими науками напрямку трансформаційних парадигмальних змін. Розмивання традиційних методологічних основ та диференціації психологічного знання, на думку одних учених, містять загрозу втрати цілісності психологічної науки і предмета її дослідження. Однак, на думку інших, цей ризик усувається через протилежну тенденцію розвитку психології – взаємопроникнення окремих її сфер та міждисциплінарні зв'язки (інтеграцію) з іншими науковими галузями. Унаслідок цього в сучасній психології зростають прийняття та активне освоєння дослідниками понять, які прийшли в психологічну науку з інших сфер знань: філософії, соціології, інформатики, економіки, юриспруденції тощо. Приклад цього – поява в науковому дискурсі психології термінів «логіка», «технологія»,

«техніка», «інструмент», «моделювання» й інших. Усі ці процеси неодмінно позначаються на вибудовуванні сучасних теоретико-методологічних засад психологічних досліджень (Костицький, 2014; Карпенко, 2018; Петрунько & Плющ, 2021).

Формулювання цілей статті. Мета статті - проаналізувати традиційні (класичні) та новітні (постнекласичні) уявлення про теоретико-методологічні основи гуманітарної науки, її дослідницький інструментарій та увідповіднення нею вже відомого знання і новим, створеним на засадах постнекласичної науки.

Виклад основних результатів дослідження. З часів античної культури пріоритет на дослідження проблем пізнання людиною світу впродовж багатьох століть належав філософії. Саме філософами, особливо тими, хто одночасно з філософією мав стосунок до природничих галузей наукового знання (Г. Галілей, Р. Декарт, І. Ньютон, Г. Лейбніц та інші), був створений і накопичений первинний науково-філософський дискурс, який і нині слугує підґрунтям як для природничих, так і для гуманітарних наук (Кримський, 2002; Шинкарук, 2002). Цей первинний дискурс набув величезних обсягів і щільності, і не випадково наприкінці XIX ст. відбулася природна, стрімка в незворотна його диференціація, в тому числі відділення від філософії низки наукових дисциплін з власними методологіями, методами і дослідницьким інструментарієм, націлених на дослідження найрізноманітніших аспектів дійсності, в тому числі і процесів наукового пізнання кожна у своїй сфері, які згодом набули статусу самостійних наукових галузей. Ці процеси не в останню чергу стали можливими завдяки впровадженню в науковий дискурс того часу ідеї математичного вимірювання досі не вимірюваних емпіричних явищ, а згодом і розробці відповідного інструментарію для вимірювання і обчислення отриманих результатів. Значний внесок в розвиток цих процесів становили ідеї і наукові праці англійських та американських учених

Ф. Гальтона, В. Вундта, У.Штерна та інших (Ліпич & Бортнік & Волинець, 2018).

Реалізація ідеї математичних вимірювань досі не вимірюваних феноменів спричинила перший етап диференціації науки, що спричинило стрімкий розвиток науки в цілому, в тому числі й психології та окремих її галузей (експериментальної та диференціальної психології, психофізіології, психодіагностики тощо). Під час дальшого розвитку науки її диференціація (як один з провідних механізмів розвитку) час від часу загострювалася. Зазвичай це відбувалося тоді, коли в науковому дискурсі накопичувалася критично можлива для осмислення і опрацювання множина знань (теорій, концепцій, методів, методик, технологій тощо). У результаті диференціації поряд з традиційними науковими методами і формами наукового пізнання виникають і активно розвиваються методи новостворених наукових галузей, у т.ч. і методи математичної логіки та математичних обчислень досі не вимірюваних емпіричних явищ. Періоди загострення процесів диференціації можна вважати своєрідними науковими революціями в сфері науки і наукового пізнання, які призводять до появи і формування нових, відносно самостійних наукових дисциплін з власним науково-понятійним апаратом, власними методологіями і методами дослідження і навіть появи докорінно нових наукових галузей, таких, як системологія, психологія та соціологія науки, наукознавство (або «наука про науку») та ін. (Кримський, 2002; Сурмін, 2006). Власне таке загострення процесів диференціації класичної науки, яка дедалі більше набуває рис науки постнекласичної, відбувається в суспільствах часів постмодерну і в нинішній час. А отже постає питання про ревізію наукового апарату класичної науки та переосмислення сформованих нею уявлень про теорію, методологію і метод (методи) наукового пізнання.

Стосовно співвіднесення теорії і методології в дискурсі класичної науки існує щонайменше три пояснювальні

концепції: 1) щодо системного взаємооберненого зв'язку між цими феноменами, які, втім, є досить автономними і виконують кожний свої специфічні функції; 2) щодо існуючого між ними зв'язку домінування-підпорядкування: першості й домінуючої ролі теорії та підпорядкування їй методології (або навпаки); 3) щодо нерозривного причинно-наслідкового зв'язку між ними.

Концептуальні уявлення про відносну системну автономність теорії і методології дають підстави розглядати ці феномени окремо один від одного і при цьому послідовність розгляду не має принципового значення. Питання про те, чому в класичному науковому дискурсі в тандемі «теорія і методологія» першим номером зазвичай стоїть теорія, а другим – методологія, пропонуємо пояснити давньою традиційною гіпотезою, згідно з якою «спочатку було слово». Ця гіпотеза може бути підтверджена (і тоді нове підтвержене знання інтегрується в теорію і стане невід'ємним її елементом). Або, навпаки, гіпотеза може бути спростована й відхилена, що не завжди означає її хибність і значною мірою залежить від обраної методологічної парадигми та провідного парадигмального методу, однак нове знання, як знання належно не верифіковане, не зможе бути включене в існуючу теорію чи в теорію, створення якої передбачається.

Отже, теорія – це: 1) форма існування наукового знання у певній сфері об'єктивної реальності (причому такою сферою можуть бути і наукове знання, і теорія, і методологія); 2) системи логічно взаємопов'язаних суджень, що описують, пояснюють і дають можливість передбачити розвиток і результати певної предметної дійсності; 3) організоване певним чином перевірене, верифіковане знання про той чи той об'єкт пізнання, його суттєві характеристики, умови, чинники і механізми функціонування, закономірності зв'язків з іншими об'єктами (це так зване «Знання Про»).

Як система перевірених знань про об'єкт, теорія відображає всю сутність

цього об'єкта в усій її єдності і суперечливості, одна з яких полягає в тому, що об'єкт розпадається на явище і сутність і разом з тим від постає як їх єдність. Ця єдність і утворює теорію як систему верифікованого знання, яке є експериментально доведеним, підтвердженим багаторічними клінічними спостереженнями або щодо якого існує високий ступінь згоди експертної спільноти). Як повне, достовірне, надійне та об'єктивне пізнання об'єкта, теорія складається з його опису як явища і пояснення як сутності.

Суттєвою характеристикою теорії є можливість переходу в ній від одного твердження до іншого без безпосереднього звертання до чуттєвого досвіду, спираючись на логічні операції з поняттями та іншими теоретичними концептами, що дає змогу описувати і пояснювати явища дійсності та передбачати їх, не занурюючись в емпіричний дослідницький простір, а просто працюючи в бібліотеці з науковою літературою.

Відсутність надійної теорії є важливою і майже нездоланною перешкодою на шляху пізнання, оскільки це унеможливує розробку дослідником ефективної методології дослідження, вибір релевантних методів та іншого інструментарію, а також пошук критеріїв оцінки для визначення результатів своєї дослідницької діяльності. Ці аргументи дають підстави віддавати в процесі планування і реалізації класичного наукового дослідження першість саме теорії, на базі якої надалі розроблятиметься відповідна методологія (Сурмін, 2006; Плющ, 2018).

Для всебічного оволодіння об'єктом дослідження вчений має бути озброєний не лише гарною теорією та її понятійним апаратом, а й попереднім досвідом пізнання та відповідними методичними засобами і прийомами (інструментами) планування і реалізації дослідження. Все це акумулюється в методології і в методі, які міцно пов'язані з теорією.

Методологія – це також система знань, але, на відміну від теорії, ці знання

мають прикладний, функціональний, організаційний характер. Це знання про те, як, в які способи, в якій послідовності і за допомогою яких інструментів можна дослідити досліджуваний об'єкт, тобто це знання про організацію і реалізацію пізнавальної діяльності (це так зване «Знання Як»). По суті методологія являє собою цільову функціональну модель наукового дослідження. Методологія обов'язково передбачає реалізацію тої чи тої конкретної діяльності, а отже й уявлення про структуру цієї діяльності, її логічну організацію, методи і засоби її здійснення тощо. Будь-яка діяльність не лише потребує методології, а й не може існувати поза нею. Функціональний потенціал методології становлять методологія пізнання, методологія практичної діяльності та методологія передбачення й оцінки результатів діяльності (аксіометодологія) (Сурмін, 2006; Карпенко, 2018).

Отже, у класичній науці методологія розуміється як: 1) сукупність базових філософських положень, філософських методів пізнання, гносеологічних концепцій наукового пізнання, і в цьому розумінні йдеться про світоглядний, філософський її зміст; 2) пріоритетно-системне мислення через приму системної світоглядної компетентності дослідника, навички його технологічної (алгоритмічної) діяльності в напрямку оптимального досягнення мети, визначеної цим мисленням; 3) система засад, положень, принципів, підходів, методів, операцій, інструментів тощо, застосовуваних у тій чи іншій сфері діяльності (з одного боку) та вчення про щойно означену систему (з другого боку); 4) раціонально-рефлексивна свідомість, спрямована на вивчення, удосконалення і конструювання методів; 5) вчення про методи діяльності як такі та системи методів, застосованих у процесі пізнання в межах конкретної науки, а відтак ця система розглядається як частина даної науки.

Тож якщо теорія – це достовірні і якомога більш вичерпні знання про

предмет пізнання, то методологія – це шлях і модель пізнання, знання про організацію і реалізацію пізнавальної діяльності. І цими відмінностями зумовлюється розбіжність функцій, що виконуються теорією й методологією в процесі пізнання. Теорія виконує функції опису, пояснення й прогнозування, а методологія – функції отримання нової інформації, її верифікації й апробації і дальшого розвитку теорії. Разом із цим методологія може виступати не тільки як шлях чи інструмент пізнання, а й як його об'єкт, і в цьому разі знання про методологію як об'єкт пізнання має бути оформлено у вигляді «теорії методології» та «методології методології» (Кримський 2002; Шинкарук, 2002; Петрунько & Плющ, 2021).

Для наукового оволодіння об'єктом дослідження вчений має бути озброєний не лише попереднім досвідом наукового пізнання, понятійним апаратом конкретної науки, в рамках якої здійснюється дослідження, а й відповідними методами та методичними прийомами отримання і опрацювання отриманих теоретичним та емпіричним шляхом даних. Все це акумулюється в методології і в методах дослідження і являє собою нерозривну єдність теорії, методології і методу, або методів (Сурмін, 2006).

Теорія є об'єктивним відображенням досліджуваної дійсності. Натомість методологія і методи є різного рівня опосередкуванням цієї дійсності, вираженим у діях і засобах співвіднесення, які суб'єкт дослідження (дослідник) виконує щодо об'єкта дослідження. Злиття теорії, методології і методів, за якого теоретичне, предметне знання збігається з методологічним, зазвичай досягається лише в межах адекватно обраної теорії, яка містить знання про найбільш загальні закономірності розвитку об'єкта пізнання, в той же час є загальним методом пізнання.

Співвіднесення методології і методів є одною з важливих теоретико-методологічних проблем наукового дослідження, і це насамперед проблема осмислення співвідношення методичного арсеналу загальнонаукових і конкретних

прикладних досліджень та розуміння як меж придатності обраних методів, так і типу даних і знань, які одержуються за їх допомогою. Саме методологія: 1) визначає релевантні методи наукового дослідження – загальнонаукові, придатні для будь-якої галузі науки, і спеціальні, придатні для даного конкретного дослідження; 2) гарантує, що отримані за їх допомогою дані і зроблені висновки будуть об'єктивними, репрезентативними і надійними. Своєю чергою методи дослідження – це способи і процедури, які застосовуються в процесі вивчення дослідницької проблеми (збирання необхідної інформації, її опрацювання та використання).

У процесі планування, організації і здійснення наукового дослідження звертання до методології і методів є однозначно необхідним, проте на різних рівнях та етапах дослідження застосування методологічних принципів і методів має свою специфіку, тож є необхідність охарактеризувати ці рівні.

Найвищий, або метарівень – це рівень філософський, або стратегічний, коли за базову методологію пізнання визнається філософія з властивою їй світоглядною функцією і загальнофілософськими методами. На даному рівні йдеться про застосування загальних принципів пізнання, найзагальніших закономірностей і форм мислительного процесу на шляху пізнання наукової істини. Філософія в усі часи була і є нині універсальним загальним методом будь-яких досліджень природи, людини, суспільства. Разом із цим у кожній конкретній сфері науки філософський метод застосовується відповідно до цілей і завдань саме цієї наукової сфери та об'єктів її дослідження. Філософський метод визначає загальну тенденцію, шлях та інструментарій (методи) пізнання з тих, що склалися в науковому просторі у процесі історичного розвитку та апробовані і закріплені практикою конкретних наукових досліджень. На даному методологічному рівні є смисл говорити про теоретичні методи філософського та загальнонаукового характеру (аналіз,

синтез, порівняння, узагальнення, класифікація, моделювання тощо).

Середній рівень – власне методологічний, загальнонауковий, або рівень методології наукового пізнання, де передбачається застосування так званих «теорій загальнонаукового рівня», розроблених у різних наукових школах та використанні загальнонаукових методів дослідження. Загальнонаукові методи придатні (валідні) не лише для окремих наук, а й для цілого ряду різних наук. Таке розуміння методології наукового пізнання на даному рівні дає змогу: 1) визначати зв'язки, які пов'язують згаданий вище філософський метод з конкретними методами дослідження, які склалися в конкретній галузі науки; 2) формулювати об'єкт і предмет дослідження, методологічні принципи, шлях і модель пізнання (теоретичний, теоретико-прикладний, емпіричний) та понятійно-категоріальний апарат дослідження; 3) розробити систему методологічних понять для застосування цих понять у конкретній практиці того чи того конкретного наукового дослідження. На цьому методологічному рівні варто говорити про загальнонаукові (валідні для багатьох теоретико-прикладних та прикладних наук), загальнопсихологічні (що використовуються в науково-прикладних психологічних дослідженнях) та спеціальні (психогенетичні, історичні, психодіагностичні та інші) методи.

Третій рівень – рівень теорій середнього і прикладного рівня та реалізації методів конкретної науки, або спеціальних методів дослідження. Теорії і методи даного рівня вивчаються, розробляються, удосконалюються за допомогою конкретного інструментарію, валідного саме для даної наукової галузі і конкретного дослідження в цій галузі. Розділи наук, пов'язані з вивченням конкретних методів дослідження в конкретних наукових галузях – це так звані **спеціальні методології**. А конкретним емпіричним продуктом засвоєння і впровадження відповідних методологій і методів є конкретний (як скальпель в руках

хірурга) інструмент – методика. Отже, теорія і методологія – це наукове знання про сутність і зміст досліджуваного об'єкта («Знання Про»), а метод і методика (як конкретизація методу) – це знання інструментальне, інструктивно-практичне щодо ефективної реалізації пізнавальної діяльності («Знання Як»). При цьому важливо наголосити, що теорії створюються з допомогою певних методів і разом з цим вони самі можуть поставати як своєрідний метод пізнання. Відповідно до цього метод слід розуміти не лише як інструмент пізнання, а й як теоретично оформлений засіб та спосіб існування певних систем теоретичного знання, і саме в цьому полягають єдність і нерозривність методології, методу та методик дослідження. На цьому методологічному рівні є сенс говорити про: 1) спеціальні методи емпіричного дослідження, зокрема, методи збору емпіричних даних: Q-даних (life record data), L-даних (questionnaire data) та T-даних (objective test data); 2) методи впорядкування й аналізу цих даних: якісні (контент-аналіз) та кількісні (методи математичної статистики); 3) методи експериментального, в т.ч. психологічного впливу (суб'єкт-об'єктного та суб'єкт-суб'єктного) (Петрунько & Плющ, 2021).

Згідно з таким тривірневим поглядом, *методологія* – це теорія методів дослідження та створення достовірних наукових концепцій (від. лат. *Conceptio* – розуміння), або систем знань, поглядів, ідей, способів розуміння та засобів їх доведення, що репрезентують задум дослідника в рамках певної теорії, і все це передбачає технологічно правильне застосування практичних методів і методик дослідження. *Метод і методика* – це різні рівні методології пізнання, проте вони, кожний на своєму рівні, з одного боку, містять знання про релевантні інструменти наукового дослідження та вимоги до вибору і використання цих інструментів (валідність, репрезентативність, надійність, об'єктивність) у конкретних ситуаціях дослідження, а з другого – вони самі є цими інструментами. Зокрема, *метод* – це шлях, спосіб та інструмент пізнання і

практичного здійснення чогось (експериментальний метод, порівняльний метод, лонгітюдний метод, генеалогічний метод тощо). Натомість *методика* – це похідна від методу, конкретизована для конкретної реальної дослідницької ситуації, це процедура або набір процедур для досягнення певної специфічної мети, це технологічно впорядкована сукупність засобів, прийомів, технік, технологій реалізації конкретної діяльності, різноманітних операцій з фактичним матеріалом, придатних для виконання певної роботи: наприклад, методика удосконалення чогось, методика селекції, методика психологічної діагностики певного явища чи окремої його якості тощо (Сурмін, 2006). По суті – це інструмент (від. лат. *Instrumentum* – знаряддя), заснований на чіткому алгоритмі вимірювання чи впливу на об'єкт пізнання з метою його діагностики або зміни в напрямку досягнення корисного ефекту (Шинкарук, 2002). В основі використання цього інструменту лежать правила, які виходять із знання законів реальності і наукового пізнання, технологічних особливостей дослідницької діяльності за різних цілей, завдань і умов її реалізації. Крім того, методика, на відміну від методу, є «приватним» інструментом, який належить конкретному автору.

Методика як технологічний інструмент є засобом впливу на об'єкт, експериментування з ним. Цей вплив може виявлятися як знаряддя (інструмент) і як допоміжний чинник, що сприяє впливу. Наприклад, статистична програма, реалізована за допомогою комп'ютера, є інструментом для обробки емпіричних даних, однак коли ця програма застосовується як засіб демонстрації випробуванню необхідного стимульного матеріалу, вона виконує функцію допоміжного чинника, а інструментом є тестове завдання. Технологізованою конкретизацією методики, як інструменту, *технологія*, за якою пізнавальна чи будь-яка інша діяльність представлені як послідовна система процедур і дій (це суто прикладне знання, так зване «Знання Знаю

Як»), або Know How, що реалізується алгоритмічно і строго послідовно, степ бай степ, саме так, як це змислив і сформулював автор технології).

Технологія (від грец. *Techne* – мистецтво, майстерність, вміння та *logos* – думка, причина; методика, спосіб виробництва) є сукупністю засобів і прийомів, організаційних процесів, заходів і операцій, спрямованих на діяльність з метою отримання результату (продукту) належної якості і за оптимальних витрат тощо. Дане поняття не випадково пов'язане з терміном «техніка». У психології під технікою розуміється, з одного боку, сукупність засобів діяльності, включаючи психологічні та організації засоби (проектні техніки, ігрові техніки, алгоритми їх виконання тощо). Отже, йдеться про сукупність навичок і прийомів, засвоєних людьми і використовуваних ними у тій чи тій конкретній сфері діяльності. Тож технологія разом із наявними умовами і цілями гарантує ефективність інструменту, а отримані за їх допомогою дані не викликають сумнівів і можуть бути інтегровані в існуючу теорію або покладені в основу нової, досі не відомої теорії (Шинкарук, 2002).

Це питання є надзвичайно актуальним для сучасної постнекласичної науки, яка нині перебуває в докорінно нових умовах виконання своїх соціальних функцій, накинута їй суспільством. У стані постмодерних трансформацій постінформаційні (мережеві) суспільства вимагають від науки увідповіднення з собою, а отже відповідних змін, у результаті чого наука мусить трансформуватися і створювати нову методологію наукового пошуку і при цьому, як і належить їй як соціальному інституту суспільства, робити це з огляду на його еволюцію, складність організації та його вимоги.

За цих умов класичне наукове знання еволюціонує в напрямку від класифікації й архівації та інших форм простого впорядкування до системно-мережевої його організації за принципом спільного вибудовування колективним суб'єктом

науки наукового гіпертексту, який втрачає індивідуальне авторство і набуває ознак системи з ознаками високої чутливості до соціальних та інших процесів, самостійності, самоорганізації, самовпорядкування і саморозвитку (Плющ, 2018; Петрунько & Плющ, 2021). Відтак наукове знання перетворюється на «квантовий компас», який не лише вивчає дійсність і суспільний розвиток, а й вказує напрямки цього розвитку і дає орієнтири для прогнозування майбутнього (Плющ, 2018). А разом з еволюцією знання еволюціонує й понятійний апарат науки, її логіка і методологія та арсенал ментальних і прикладних інструментів дослідження.

В ім'я власного розвитку психологічна наука також час від часу, в т.ч. і нині, повертається до переосмислення теоретико-методологічних засад, на основі яких конструюються нові теорії та вдосконалюються вже існуючі. Так наразі можна впевнено говорити про чергову «кризу психології», спричинену природною для мережесуспільств часів постінформаційної доби гіпертекстуалізацією і колективним авторством наукового дискурсу. Ця криза полягає у трансформації канонів класичної психологічної науки на канони науки постнекласичної, що відбувається в умовах розмивання класичних наукових теорій і методологій, логічних мислительних схем, понятійних систем і дослідницького інструментарію. В умовах безмежного мережесуспільства та множини наукових діалогів міждисциплінарного і міжпарадигмального характеру, різні теорії і методології взаємодіють і змінюються під впливом одна одної, а психологічне, знання перетворюється на гіпермережу, де представлені парадигми, теорії, концепції, спектри понять, методології й методи, суб'єкти, які цим усім обмінюються тощо. У зв'язку з цим, з одного боку, відбувається їх взаємозбагачення, а з другого – розмивання, знеособлення і пошук нових критеріїв надійності.

Побудова нових систем наукового знання потребує нової, постнекласичної наукової логіки і нової, постнекласичної

методології, згідно з якими, нова, постнекласична наука дедалі більше набуває рис колективної діяльності множини суб'єктів, що потребує умінь і здатностей узгоджувати різноманітні теоретичні концепції тв. методологічні позиції. Логіка постнекласичної методології на сучасному етапі розвитку психологічної науки розгортається в напрямку від класифікацій та інших форм впорядкування понятійних структур до їх системно-мережесуспільства організації, яка передбачає розвиток мережі авторів цих структур та розвиток мережі діалогів між ними, в т.ч. і з приводу обміну дослідницьким інструментарієм (методами, методиками, технологіями тощо). Такий обмін призводить до утворення нових наукових напрямків, які виходять за рамки традиційного і не співпадають із звичними змістами і формами, а отже досліднику доводиться докладати значних зусиль для їхньої верифікації.

Із зростанням кваліфікації дослідника і розгортання складності його життєвого і наукового досвіду розширюється контекст аналізу і масштаб розгляду досліджуваних об'єктів, і в зв'язку з цим змінюються склад і організація вживаного понятійного тезаурусу. Як член наукової спільноти, дослідник, будуючи власні теорії, з одного боку, спирається на науковий дискурс даної спільноти, а з другого боку – він виходить за межі цього дискурсу і розширює та збагачує його. Аналогічно і наука, використовуючи свої традиційні інструменти пізнання, водночас через постановку нових, більш складних задач та вдосконалення інструментів з їх розв'язання виходить за межі традиційного і завдяки цьому здобуває нові знання і виборює право на визнання і дальший розвиток не як «власна система» простого рівня організації, а як «система, що саморозвивається» і має складну організацію і статус досконалої системи (принаймні в майбутньому) (Фролов, 2011; Карпенко, 2018; Плющ, 2018; Петрунько & Плющ, 2021).

Категорія «система, що саморозвивається», вживана щодо науки, є

базовою у постнекласичній методології. В ній закладено розуміння квантової природи науки як ідеальної системи та імпліцитно визнання суперпозиції колективного автора проекту цієї системи. Когнітивна складність свідомості колективного автора, його самоорганізація і спрямування на саморозвиток гарантують належну якість змісту і форми культивованої системи.

Висновки.

1. Уявлення про теоретико-методологічні основи будь-якого наукового дослідження, сформульовані класичною наукою, є досить сталими і нині. Згідно з цими уявленнями в теорії і методології сучасної науки і наукового пізнання існують жорсткі зв'язки між її структурними елементами: теорією, методологією, методами, інструментами і концепціями, методиками і технологіями тощо. Ця «рамка» передбачає реалізацію у тому числі й психологічного дослідження виключно у тривимірному форматі: теоретико-методологічному (вимір «Знання ПРО»); методичному (вимір «Знання ЯК»); технологічному (вимір «Знання ЗНАЮ ЯК», або «Know how»). Порушення даної «рамки» дає підстави експертам і критикам негативно оцінювати виконане дослідження і навіть вважати його квазі-науковим.

2. В сучасних постінформаційних суспільствах відбуваються серйозні соціальні зміни, які неодмінно зачіпають і наукову сферу соціального буття. Попри високу ригідність теоретико-методологічних основ, закладених класичною наукою, сучасна наука зазнає серйозних методологічних зсувів і трансформацій і дедалі більше набуває

ознак некласичної і постнекласичної, що означає її готовність до переосмислення «старих», класичних теорій і методологій та вироблення нової, постнекласичної методології.

3. Згідно з вимогами постнекласичної методології, яка поступово «проростає» в царині сучасної науки, відбуваються поступові зміни її понятійного апарату, який, на відміну від вимог класичної науки, втрачає жорсткість змісту і кордонів і розглядається не як сукупність множини понять, а як досить динамічна система, яку становлять відносно автономні поняття з проникними кордонами і множинними змістами. І саме на основі цих понять конструюються сучасні теорії, внесок в які вкладено великою кількістю авторів, в т.ч. колективних і часом безіменних. Отже, є ризик розмивання не тільки понять і теорій, а й авторської відповідальності.

4. Одною з базових у постнекласичній методології є категорія «система, що саморозвивається». В цій категорії закладено розуміння квантової природи відкритої системи, яка із стану «власне системи» (нижчий рівень) робить «квантовий стрибок» у стан «системи, що саморозвивається» (вищий рівень, якого система має дістатися в майбутньому). При цьому імпліцитно передбачається активна позиція і висока когнітивна складність свідомості автора проекту досконалої системи, який є частиною цієї системи і гарантує її якість і успішний розвиток.

Усе, сказане вище, це питання про те, «що після науки?», яке вже сьогодні набуває актуальності і перспективності з огляду на майбутнє.

Література:

1. Інформаційний вплив: теорія і практика прогнозування (2011). Національна акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології; ред. Фролов, П. Д. К. : Міленіум, 304 с.
2. Карпенко, З. С. (2018). Аксиологічна психологія особистості : Монографія. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 720 с.
3. Костицький М.В. (2014). Філософські та методологічні проблеми права. *Філософсько-*

правові питання методології юридичної науки, № 2, 16–35.

4. Кримський С.Б. (2002). Практично-духовне освоєння світу : Філософський енциклопедичний словник. Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України. К. : Абрис, 742 с.

5. Ліпич, Л. Г. & Бортнік, С. М. & Волинець, І. Г. (2018). Методологія та організація наукових досліджень: за ред. Л.Г. Ліпич. Луцьк: Вежа-Друк, 220 с.

6. Основи методології та організації наукових досліджень (2010) : Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнктів / за ред. А. Є. Конверського. К.: Центр учбової літератури, 352 с.

7. Петрунько, О.В. & Плющ, О.М. (2021). Перспективи застосування екологічного підходу в сучасних психологічних дослідженнях. *Вчені записки Університету «КРОК»*, 4 (64), 205–216.

8. Сурмін Ю. П. (2006). Майстерня вченого: Підручник для науковця. – К.: Навчально-

методичний центр «Консорціум з удосконалення менеджменту освіти в Україні», 302 с.

9. Філософський енциклопедичний словник (2002). НАН України, Ін-т філософії імені Г.С. Сковороди; ред. Шинкарук, В.І. та ін. К. : Абрис, 742 с.

10. Pliushch, A. N. (2023). Understanding Identity in the Context of Cultural-Historical Psychology. *Journal of the Higher School of Economics*, Vol. 20, № 2, 338–353.